

Gaal György mesegyűjteménye és a populáris olvasmányok

A dolgozat¹ egy 1902-ben, Bartalits Imre nyomdájában megjelent ponyvát állít a közeppontba.² A szerző azonosításán túl szövegfolklorisztikai eszközökkel azt vizsgálom, hogy e mesei szüzsének milyen előzményei azonosíthatók a magyar nyelvű prózafolklor-szöveg hagyományban, illetve hogy megállapítható-e a ponyvamese közvetlen forrása. Ennek érdekében a mesét a típuskombináció valamennyi ismert, korábbi lejegyzésű variánsának számbavétele alapján Gaal György egy a 19. század elején gyűjtött meséjével vetem egybe. A filológiai vizsgálat végeredményét előrevetítve elmondható, hogy Gaal mesegyűjtésének ez a darabja közel egy évszázaddal a gyűjtést és több mint negyven évvel az első publikálást követően ponyvaként újra megjelent, lehetőséget teremtve ezzel a mese 20. századi folklorizálódására. A dolgozat második felében e szövegközlés kapcsán a Gaal-mesék gyűjtésének és magyar kiadásának néhány kevésbé hangsúlyozott vonatkozását emelem ki. Zárásként a mesék és a populáris irodalom egy további kapcsolódási pontjára szeretnék rávilágítani, ugyanis a populáris olvasmányok nem csak a mesék terjesztésében játszottak szerepet, de a 19. század legelőjén maguk is forrásul szolgálhattak Gaal György meselejegyzői számára.

MAGYAR NÉPMESÉK POPULÁRIS KIADVÁNYOKBAN: 19. SZÁZADI NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNYEK SZEREPE A MESÉK ÍRÁSBELI VÁNDORLÁSTÖRTÉNETÉBEN

Mielőtt rátérnék a Bartalits-ponyva vizsgálatára, érdemes egy pillantást vetni a magyar népmesék³ és a ponyvák, valamint az egyéb populáris olvasmányok⁴ kölcsönös egymásra hatásának történetére. Benedek Elek a példátlan közönségsikert aratott öt kötetes *Magyar mese- és mondavilág* című (nagyobb részt a 19. századi magyar mese-

¹ A tanulmány elkészültét a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az NKFIH a PD 124746 pályázat keretében az NKFI Alapból támogatta. Nagyon köszönöm Mikos Éva, Benedek Katalin és Bati Anikó segítségét is.

² Csintalan Karcsi (Z. Cs. K.): *Jancsi király lesz vagy: 2 aranygyapjas bárány története. Igen mulattató olvasmány*. Budapest, 1902. A ponyva lelőhelye: OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, Pny 2445 (korábbi jelzet: 34/42).

³ E szó alatt a szájhagyományozáshoz kapcsolt, a 19. század közepétől kezdve tudatosan gyűjtött és jellemzően ezzel a megjelöléssel ellátott mesei szüzséket értem.

⁴ A tündérmesék kiadástörténetének (*book-based history*, *print-based history*) vizsgálatán alapuló írásbeli hagyományozódáshoz alapvető monográfiák: Schenda 1970, 1976.; Grätz 1988.; Bottigheimer 2002, 2009. A szóbeliség és a nyomtatott írásbeliség kapcsolatáról újabban Anttonen et al. 2018. A *populáris irodalom, populáris olvasmány* fogalmairól lásd Keszeg 2008: 74–79.; Mikos 2010: 21–41. A magyar ponyvakutatás nehézségeiről és eddigi eredményeiről: Pogány 1958, 1959, 1978. (Utóbbiban Pogány a népkönyvek meséiről és a ponyván megjelent népmesékről külön is szól: 1978: 38–66.) A kérdéskörrel újabb összefoglalás: Mikos–Csörsz 2019.

gyűjtésekből átvett, kisebb részt általa gyűjtött) mesékből összeállított antológiájához készített utószava egy érdekes jelenségre irányítja a figyelmet. Az 1896 szeptemberében kelt textusban Benedek azt írja, hogy a 19. század végi gyűjtőútjai során már ő maga találkozott saját meséi újramondott változataival.⁵ Benedek Elek itt valójában a *könyvmesék* (írói szövegalkításon átesett népmesék) 19. századi folklorizálódását fogalmazta meg. A magyar folklorisztikai kutatások a kezdetektől fogva számolnak a szájhagyományozó népköltészet és a nyomtatott írásbeliség kölcsönös egymásra hatásának jelenségével, különösen igaz ez az állítás a mesekutatásra, bár önálló kutatási irányként ez idáig nem jelentkezett.⁶

Nem igényel különösebb bizonyítást, hogy a populáris olvasmányok segítették és folytonosan alakították a szóbeliségből gyűjtött szövegeket, így a meséket is, melyeket nagy földrajzi területeken terjesztettek és egységesítettek szüzséket, motívumokat, formulákat.⁷ Ezen állandó oda-vissza ható cserefolyamat vizsgálata jellemzően a folklorizáció, azaz az irodalom, az írásbeliség népi meseismeretre gyakorolt hatásának szűkített kontextusában jelenik meg, és bár nyilvánvaló az ezzel ellentétes irány létezése is, ez utóbbi jelenség sokkal kevésbé körvonalazott.⁸ Mikos Éva Kovács I. Gábor kutatásaiból kiindulva feltételezi, hogy mivel csak a 19. század közepétől adatolható a fizetőképes paraszti olvasók nagyobb arányú megjelenése, ezért a „paraszti kultúra elemei viszonylag későn, csak a XIX–XX. század fordulóján kerültek tudatosan a kalendáriumokba és más ponyvanyomtatványokba.”⁹ Az bizonyára helyes megállapítás,

⁵ MMMV V. 1896: 501–502. A Benedek által kiadott meseszövegek korai folklorizációját más adatok is alátámasztják: Horger Antal a 19. század utolsó évtizedében a hétfalusi csángók körében gyűjtött, népköltésként adta közre az *Erős János* című Benedek Elek-mesét. (Horger 1908: 35–44, 457. A forrás azonosítása: Kovács 1977a: 139.) Lengyel Dénes Móríc Zsigmond (egy közelebről nem ismert) híradása alapján azt írta, hogy Benedek meséi kalendárium útján kerültek a szatmári Kisarban a szóbeliségbe, 1903-ban. Lengyel 1974: 101.

⁶ Néhány korai példa a teljesség igénye nélkül: Ipolyi Arnold az 1850-es években több népmesének mutatta ki írásbeli, elsősorban népkönyvi szövegelméletét. Lásd például Ipolyi 1855a, 1855b, 1858. A folklorisztika intézményesülésének idején Katona Lajos munkái is számos ilyen jellegű adatot tartalmaztak. (Katona 1894: 1912.) Berze Nagy János palóc mesegyűjtéséről a 20. század legelején Elisabet Róna-Sklarek mutatta ki, majd Solymossy Sándor adatolta, hogy több szöveg forrása a Grimm testvérek gyűjtémenye volt. Róna-Sklarek 1912.; Solymossy 1913.

⁷ A folklorisztikai szakirodalom Benedek Elek mesegyűjtémenyét, a Grimm testvérek, valamint Arany László meséit jelölte meg a 20. századi magyar paraszti mesemondást leginkább befolyásoló forrásokként. Lásd például Ortutay 1935:18–19., 1963.; Dégh 1946–1947, 1948, 1955–1960, 1969: 146–163., 1988.; S. Dobos 1962: 90–92.; Kovács 1961, 1969, 1974, 1977a.; Faragó 1969.; Domokos 2018a, 2018b. Dégh Linda a mesék írásbeli terjedésével kapcsolatban elgondolkodtató kimutatásokat végzett. Úgy találta, hogy a II. világháború után általa gyűjtött szóbeli mesék 40%-a áll közvetlen kapcsolatban a könyvmesékkal (Dégh 1988: 73.). Egy korábbi dolgozatában pedig a ponyvák kapcsán még azt a feltételezést is megkockáztatta, hogy „a mai népmeseállományunk nagyrészt ilyen ponyvakiadványoknak köszönheti létezését.” (Dégh 1946–1947: 92.)

⁸ Katona Imre és Voigt Vilmos a folklór és a ponyvairodalom viszonyának bemutatásakor a ponyva folklórra gyakorolt hatását hangsúlyosabbnak érzi az ellenkező irányú folyamatnál (Katona–Voigt 1981: 261–264.). „Igazán kevés alkotás dicsekedhetik azzal, hogy folklorizálódott, vagyis bekerült a népköltészet, a szóbeliség áramkörébe.” Katona: 1976: 160. Pogány Péter azonban ponyvakutatásai alapján úgy véli, hogy e kijelentése jelentős módosításra szorul (Pogány 1978: 370.).

⁹ Mikos 2015: 392.; Kovács I. 1989.

hogy a különböző karakterű olvasmánytípusokban a század harmadik harmadától egyre inkább megszorodtak a népköltési szövegközlések, azonban ez a folyamat gyakorlatilag már a század közepétől, az első népköltési gyűjtésektől kezdve adatolható.

Az alábbiakban amellet szeretnék érvelni, hogy a magyar népmese a populáris nyomtatványokon a programszerű folklórgyűjtés megindulásakor, már az 1850-es években kezdetben szórványosan majd egyre inkább tendenciózusan jelen volt, mely közlések közvetlen forrásai kiadott vagy kéziratot magyar *népköltési gyűjtemények* voltak.¹⁰ Annak igazolására, hogy a 19. század közepén népszerű olvasmánytípusok (például kalendárium, ponyva, iskolai olvasókönyv, mesekönyv) magyar népmeseként megjelent szövegeket „hivatalos” folklórgyűjteményekből vettek át, számos, eddig kevésbé reflektált példa is a rendelkezésünkre áll. Egy dunántúli és egy tiszántúli nyomdász, a magyaróvári Czéh Sándor és a szarvasi Réthy Lipót 1853-ban és 1854-ben megjelent több ponyvakiadványának forrása Ipolyi Arnold illetve Erdélyi János gyűjteményei voltak. Ipolyi az 1840-es évek második felétől kezdett nagyarányú népköltészeti gyűjtésbe gyűjtőhálózata segítségével. Az így összeállt kéziratot folklórgyűjtéséből 1851-ben több népmesét is továbbított Czéh Sándornak, melyek közül legalább kettő bizonyosan megjelent ponyván.¹¹ Az első magyar nyelvű népköltési antológia szövegei szintén nagyon hamar utat találtak a populáris írásbeliségbe. Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteménye két meséjének kalendáriumi újraközléséről van tudomásunk a század közepéről,¹² további hét meseszövegről pedig tudjuk, hogy Réthy (majd Tichy Alajos) ponyvakiadványai több újrakiadásban is terjesztették azokat.¹³ Így a *Népdalok és mondák* népmeséinek egy jelentős hányada, közel negyedrésze az 1850-es években bekerült a populáris olvasmányok közé.¹⁴ A ponyvára került népmesék minden bizonnyal hozzájárultak az Erdélyi János-közölté mesék népszerűsítéséhez, mely ellen vélhetőleg Erdélyinek sem volt kifogása, hisz maga is úgy tervezte, hogy a népköltési gyűjtemény egyik kiadásának a néphez kell

¹⁰ Csörsz Rumen István hatékonyan bizonyította, hogy a *Népdalok és mondák* (Erdélyi 1846–1848) verses anyagának szövegkezelését csak a közköltészet felől érthetjük meg. Csörsz 2014. A gyűjtemény különböző hagyományokhoz tartozó forrásairól korábban: Schram 1957.

¹¹ Ipolyi lehetséges ponyvaközvetítő szerepét Prokopp Gyula cikke (1973) alapján Kovács Ágnes vette fel (1989). Az ennek nyomán elvégzett szövegfilológiai elemzést és Ipolyival összefüggésbe hozható további lehetséges ponyvakiadványokat lásd: Domokos 2015: 53–72.

¹² *Trattner és Károlyi Nemzeti kalendárioma*. 1851dik esztendőre. 37dik esztendi folytatás. Pest. A meseközlésre Mikos Éva hívta fel a figyelmet: Mikos 2005: 178. A szövegátvételekről részletesen: Domokos 2015: 47–53.

¹³ Az 1854-ben, 1856-ban, 1857-ben és 1862-ben megjelent újrakiadások azt mutatják, hogy Erdélyi meséinek ponyvakiadásai sikeres üzleti vállalkozás lehetett. Erdélyi János ponyván megjelent meséinek adatolását lásd: Domokos 2015: 51–52.

¹⁴ Ezen kívül a második kötet egy meséje verses átdolgozásban két évtizeddel később bukkan fel ponyván, mely az előzőektől eltérően csak feldolgozandó vázként használja Erdélyi meséjét. *A legkisebbik királyleány, vagy: A szőlő szőlő, a csengő baraczk és a mosolygó alma. Igen szép tündéres történet négy szép képpel*, Bucsánszky 1874. Vö. Erdélyi 1847: 343–345. *A szőlő szőlő, mosolygó alma és csengő baraczk*.

szólnia.¹⁵ Ipolyi és Erdélyi gyűjtéményén túl meg kell említeni Arany László 1862-ben megjelent, klasszikussá vált mesegyűjtéményét is. E korpusz különleges helyet foglal el a magyar népmesekincsben, hiszen a korabeli olvasókönyvekben és mesekönyvekben való számos újraközlésnek köszönhetően e szövegek, időben Benedek Elek meséit megelőzve, már a 19. század második felében széles körben ismertté és népszerűvé váltak.¹⁶ E néhány, a teljesség igénye nélkül felsorolt adattal arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy már a szervezett népmesegyűjtés megindulásával egy időben, a 19. század közepén kimutatható, hogy a népköltési gyűjtéményekből vett folklórszövegek áttevődtek olyan kiadványtípusokba, amelyek az alacsony kulturális szinten élő társadalmi rétegek számára is elérhetőek voltak.

A KIADÓRÓL

Ezt a sort folytatva egy újabb ponyvakiadványról szeretném igazolni, hogy forrása magyar nyelvű folklórgyűjtémény volt. 1902-ben Pesten jelent meg a *Jancsi király lesz vagy: 2 aranygapjas bárány története. Igen mulattató olvasmány* című ponyvakiadvány. A 19 lapos nyomtatvány a ponyvák többségétől eltérően szerzői névvel jelent meg. Mivel ezen olvasmánytípus egyik sajátossága, hogy többnyire nincs szerzőhöz kapcsolva, így viszonylag kevés ponyvaszerzőről rendelkezünk megbízható információval.¹⁷ A *Jancsi király lesz...* című ponyvával e tekintetben könnyű dolgunk van, hiszen a történet íróját maga a kiadvány jelöli meg, még ha csak egy álnévvvel és monogrammal teszi is. A kiadó neve a nyomtatványon nem szerepel, csupán a kiadás helyét tüntették fel: „Lövház-utca 8. szám.” A nyomda azonosítását az OSZK Kisnyomtatványtárának munkatársai végezték el, a katalóguscédula tanulsága szerint a népies naptáiról és ponyvakiadványairól ismert Bartalits Imre adta ki a ponyvamesét.¹⁸ A nyomda által előállított kiadványok tételes feltárása nem tartozik e dolgozat tárgyához, azonban egy kalendárium-sorozatot okvetlenül ki kell emelnünk. A *Bartalits Imre Képes mulattató mese naptára* elnevezésű kalendárium ugyanis a század végén számos alkalommal közölt mesét, melyek közül néhány szintén különböző népköltési gyűjtéményekből került át a naptár vegyes tartalmú olvasmányai közé.¹⁹

¹⁵ A második népszerű és olcsó kiadásról lásd MTA KIK Kt. Ms 5766 A Kisfaludy-társaság jegyzőkönyve 1845. szept. 27. (1845. dec. 19-én arról számol be a jegyzőkönyv, hogy a *pompás* kiadás tervét elegendő előfizető híján a társaság feladta). T. Erdélyi Ilona az I. kötetéről közölt adatai szerint az 2500 darab *finom* és 2500 darab *olcsó* kiadásban jelent meg. T. Erdélyi 1974: 67. Erdélyi János korábbi gyűjtéményeiből a nép és az ifjúság számára szerkesztett népköltészeti válogatása: Erdélyi 1869.

¹⁶ Kovács 1969, 1982.; Domokos 2018a, 2018b. Az Arany család meséinek kritikai kiadása: Domokos-Gulyás 2018.

¹⁷ Ez alól főbb kivétel például Medve Imre, aki Tatár Péter néven a Bucsánszky-nyomda háziszerezőjeként volt ismert. Egy másik jelentős hatású ponyvaszerző Böngérfi János, aki leginkább Rózsa Kálmánnál publikált. Lásd: Kovács I. 1989: 147–204.; Mikos 2010: 205–214, 2015.

¹⁸ A Bartalits-nyomdáról lásd: Novák, 1928, V, 40.; Novák 1929, VII, 7.; Timkó 2007: 25.

¹⁹ OSZK P 1.024. A népek szánt kalendáriumokról lásd Kovács I. 1989: 105–111.

Így például Erdélyi János *Magyar népmesék* című gyűjteményéből a *János vitéz*²⁰ és Kriza János *Vadrózsák* című székely gyűjtéséből a háromszéki helymegjelölésű *Rózsa vitéz* című mese is megjelent Bartalits Imre e népnek szánt kalendáriumában.²¹

A PONYVA SZERZŐJE: CSINTALAN KARCSI, A „PIKÁNS PATIKÁRIUS”

A ponyva címlapján megjelent beszédes szerzői név (Csintalan Karcsi) valójában egy álnév, melyet a zárójelben közölt monogram (Z. Cs. K.) is sejtet. A ponyvaszerző azonosításában egy korabeli büntetőperéről szóló sajtóbeszámolóok vezettek nyomra. A *Magyar Nemzet* 1902. december 21-ei számában a Törvényszéki hírek-rovatban számolnak be egy nyomtatvány útján elkövetett szeméremsértés vádja miatt indított peréről.²² A perbe Bartalits Imrét, mint nyomdászt, valamint szerzőként bizonyos Z. Csukás Károlyt vonták be. A per tárgya egy Csintalan Karcsi álnéven kiadott *Az aranygyűrű hatása és a szűz zárdaszűz története* című (a sajtóértésülések szerint) regény műfajú kiadvány volt, és amelyet annak tartalma miatt a sajtóközlemény szóhasználata szerint a *pornográfia* vádja érte.²³ Az ügyészség mindkettőjük ellen megindította az eljárást nyomtatvány útján elkövetett szemérem elleni vétség címén.²⁴ A kor mentalitástörténetéhez is érdekes adaléku szolgáló peres ügy tanulságai közül ezúttal csupán a perbeli szereplőkre fókuszáló *Jancsi király lesz...* című ponyvamese szerzőjének azonosítása érdekében. A szerző Z. Csukás perbeli védőbeszédének egy, a kiadvány terjesztésére vonatkozó megjegyzését szeretném kiemelni a sajtóbeszámolóból: [Z. Csukás] „az inkriminált könyvet csakis a pilis-csabai táborban táborozó katonák közt terjesztette.”²⁵ E kijelentés azért bír jelentőséggel, mert a populáris olvasmányok korabeli disztribúciójáról csak nagyon kevés konkrét ismerettel rendelkezünk.²⁶ itt azonban egy jellegzetes szociokulturális közegben, a piliscsabai katonai táborban való házaló terjesztésre történik utalás.²⁷ A katonai táborban való kiadványterjesztésre vonatkozó

²⁰ János vitéz, vagy: Az élő halott herceg. Népmese. *Bartalits Imre Képes naptára az 1895-ik közönséges évre*. 1895: 1–6; *János vitéz*. Erdélyi 1855: 105–114. Meg kell jegyezni, hogy a mesét Benedek Elek is feldolgozta: MMMV 1894 II: 14–24.

²¹ Rózsa vitéz. *Bartalits Imre közhasznú képes naptára az 1900-ik közönséges évre*. Budapest, 1900: 1–4; *Rózsa vitéz*. Kriza 1863: 418–421. Benedek Elek e mesét is feldolgozta. *Rózsa királyfi*. MMMV I. 1894: 116–126.

²² *Magyar Nemzet* XXI. 303. (dec. 21.) 1902: 12–13.

²³ A példányokat a rendőrség lefoglalta, vélhetőleg emiatt nem található meg a kiadvány közgyűjteményekben. N. N.: A pikáns patikárius. *Pesti Napló* LIII. 349. (dec. 21.) 1902: 14.

²⁴ A per alatt hatályos büntetőtörvénykönyv az 1878. évi V. tc. (közismert nevén Csemegi-kódex) volt, mely a következőképpen határozta meg a szemérem elleni vétség tényállását: „A ki fajtalan-ságot tartalmazó iratot, nyomtatványt vagy képes ábrázolatot nyilvános helyen kiállít, árul vagy terjeszt: az szemérem elleni vétséget követi el, és három hónapig terjedhető fogházzal, és száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.” (1878. évi V. tv. 248. §).

²⁵ *Magyar Nemzet* XXI. 303. (dec. 21.) 1902: 13.

²⁶ Úgy tudjuk, hogy a korban elsősorban vásárokon juthattak hozzá a népszerű olvasmányokhoz. Lásd például Katona 1976. további irodalommal.

²⁷ A nemzeti honvédség fejlesztése jegyében hozták létre a katonai táborokat a 19. század végén. A piliscsabai katonai táborokról lásd Madaras–Varga 1997: 10.

adat azért is jelentős, mert a katonaság a történetmesélésnek fontos és rendszeres alkalmat biztosított, számos mesemondó repertoárjának alakulására, mesekincsének aktivizálására hatott a katonaságban eltöltött időszak.²⁸ Visszatérve a per történetéhez, az esküdtszék a vádlottakat végül felmentette a nyomtatvány útján elkövetett szemérem elleni vétség vádjá alól.²⁹ A perről készült beszámolók nem csak a Csintalan Karcsi álnéven publikáló író személyét segítettek tisztázni, de megjelölték a szerző polgári foglalkozását is: a *Pesti Napló* „okleveles gyógyszerész”-ként, a Magyar Nemzet „egykori gyógyszerész”-ként emlegeti a vádlott Z. Csukást. A fentiek alapján tehát megállapítható, Bartalits és Z. Csukás együttműködése nem korlátozódott egyszeri alkalomra, hiszen a *Jancsi király lesz...* című ponyvamesét is a polgári középosztály egy írói ambíciókkal rendelkező tagja, Z. Csukás Károly gyógyszerész jelentette meg.

A PONYVAMESE. TÍPUS-MEGHATÁROZÁS ÉS SZÜZSÉLEÍRÁS

A *Jancsi király lesz...* címen megjelent mese *Az aranyszörű bárány* elnevezésű mesetípus (AaTh 571/ATU 571) több más típussal (*Kőharapás*, *Az ördög furulyázni tanul és Szent Péter muzsikája*) kiegészült változata.³⁰ *Az aranyszörű bárány*-mesetípus tréfás elemekben bővelkedő tündérmese, melynek középpontjában tárgyak, állatok és emberek mágikus összetapadása áll. A szüzsé egyes elemei (tolvajok vagy más gonosztevők el akarnak lopni valamit, amihez aztán hozzáragadnak) az antikvitásig nyúlnak vissza, és gyakran előfordultak a középkori legendákban is. A típus felépítése rendkívüli stabilitást mutat, a cselekményen belül eltérés csak ritkán mutatkozik.³¹ A ponyván megjelent kontaminált mese cselekménye a következő: két testvér egyenlő arányban örököl apjuktól. Egy szegény öreg az irigy Ferkótól kér alamizsnát, de ő az öccséhez küldi tovább az éhes embert. A jószívű Jancsi az öregtől egy csodálatos sípot kap, amelynek az a tulajdonsága, hogy aki előtt fújják, annak ugrálnia kell. (*Szent Péter muzsikája*-típus). Jancsi világgá megy, egy rengeteg erdőbe ér, ahol egy boszorkával

²⁸ Katona Lajos szemléletesen jellemezte az obsitost, mint „a népmese vándorlásának és csereberélésének egyik legmozgékonyabb garabonciását [...] mit mintha csak arra szemelt volna ki a folklóre dévaj manója, hogy minden egyoldalú meseelméletet csúffá tegyen a maga imitt-amott összeszedett tarka poggyászával.” Katona 1912: 195. A katonaságbeli mesélésről a 19. század elejétől kezdve rengeteg elszórt adattal rendelkezünk, melyeket hasznos volna egybegyűjtve is látni, hogy tisztább képet alkossunk a magyar mesehagyomány e fontos közvetítő szerepet játszott közegéről. A katonaságról, mint zárt férfiközösség mesélő alkalmáról lásd például: Kenedi 1904: 91–95.; Mészöly 1929: 178–179.; Béres 1955: 439–440.; Keszeg 2007: 30.; Benedek 2013: 91–92.

²⁹ *Pesti Napló* LIII. 349. (dec. 21.) 1902: 14.

³⁰ A kombináció típusképlete a következő: AaTh 592 *Szent Péter muzsikája*/ATU 592 *The Dance among Thorns* + AaTh 571 *Az aranyszörű bárány*/ATU 571 *All Stick Together* + AaTh 1061 *Kőharapás*/ATU 1061 *Biting a Stone to Pieces* + AaTh 1159 *Az ördög furulyázni tanul*/ATU 1159 *The Ogre Caught in the Cleft*. A mese befejezése az AaTh 850 *A királykisasszony jegyei*/ATU 850 *The Birthmarks of the Princess* mesetípus záró részével is rokonítható (ez az ágyban való megkedveltetés epizódja), de e típus központi elemei a meséből hiányoznak. ATU 2004, MNK 2. 1988, MNK 4. 1984, MNK 5. 1982.

³¹ ATU I. 2004: 341–342. A szüzsé a késő középkortól ismert Európában, elterjedéséről lásd Domoos–Gulyás 2018: 605.

találkozik. Szolgálatába áll, három aranygyapjas bürgét (birkát) kell három napig a legelőre kihajtani és megőrizni. Közben a birkáknak megparancsolja a boszorkány, hogy mindenképpen szökjenek haza. A síp segítségével sikerül a birkákat megőrizni, közülük jutalmul kettőt Jancsi meg is kap. Egy faluba érve a bíró lánya a bürgék aranygyapjából ki akar tépni egy csomót, de hozzáragad, majd egy fiatalember a lány farára üt, az ő keze a lányhoz tapad. Ugyanígy járnak mások is: egy öregasszony sütőlapáttal a legényre üt, egy utcát seprő öregember az öregasszonyra, majd órá egy kéményseprő. Egy király kihirdeti, hogy ahhoz adja a lányát, aki megnevezteti a szomorú lányát. Jancsi az összeragadt csapatot sípjával ugráltatja, amire a királylány elneveti magát. (Eddig *Az aranyszőrű bárány*-típus). A király még két próba elé állítja Jancsit: egy medvével összezárva kell egy éjjelt eltöltenie, Jancsi dióval eteti a medvét. (E rész a *Kőharapás*-mesetípus egy csonka változata). A medve kéri, hogy tanítsa meg őt is hegedülni, de helyette satuba szorítja mancsát és megborotválja. (*Az ördög furulyázni tanul*-típus). Jancsi utolsó próbája az, hogy a királykisasszonnyal és annak gróf kérőjével kell egy ágyban feküdnie. Jancsi illatos süteményeket rejt a tarisznyájába. A két kérő a bezárt hálószobában kénytelen elvégezni a dolgát, Jancsi ráveszi a gróft, hogy inkább egyék meg az ürüléket, semmint szégyenben maradjanak, de Jancsi a süteményeket eszi meg. A királylány így Jancsi felé fordul és így ő nyeri a lány kezét. (*A királykisasszony jegyei*-típus záró epizódja).

AZ ATU 571 MESETÍPUS ÉS 19. SZÁZADI MAGYAR VARIÁNSAI

Az aranyszőrű bárány-típusnak az egész magyar nyelvterületről huszonegy változatát tartja nyilván a *Magyar népmesekatalógus*, közülük tizenegy önmagában álló változat.³² A tiszta (kombináció nélküli) típus legkorábbi ismert magyar nyelvű feljegyzése az 1850-es évekből származik.³³ Az önmagában álló cselekménytípus első publikált változatát Arany László 1862-es gyűjteményében találjuk.³⁴ Az Arany család meséjéből hiányzik a variánsokban gyakran előforduló táncoltatás motívuma (síppal, hegedűvel, furulyával való táncra kényszerítés). E kiadást követő évben jelent meg a *Vadrózsákban* a Kriza-féle, Árkoson gyűjtött háromszéki variáns.³⁵ Ezt a szöveget eredetileg Lőrinczi Elek jegyezte le Kóta Gyurka unitárius harangozótól 1856-ban, majd Kriza Kiss Mihály átírása szerint közölte a szöveget.³⁶ A székely változatot dolgozta

³² MNK 2. 1988: 356–357. Ezt kiegészíthetjük még további, a katalógus készítésének idején ismeretlen vagy feldolgozatlan adatokkal. (A katalógusban az 1970-es évek utáni gyűjtések nem szerepelnek, de kimaradt több 19. századi változat is, így például az Ipolyi Arnold és a Szabó Sámuel gyűjteményében meglévő variánsok is. Ipolyi 2006: 437–439.; Szabó 2009: 400–403.)

³³ *Az aranyszőrű kos*. Ipolyi 2006: 437–439.

³⁴ *A szomorú királykisasszony*. Arany 1862: 266–269. A kiadott változat és az annak alapját képező Arany Juliska írásában fennmaradt kézirat szinoptikus kritikái kiadása: Domokos–Gulyás 2018: 42–427., 604–606.

³⁵ *Az aranyszőrű bárány*. Kriza 1863: 427–429.

³⁶ Lőrinczi Elek 1856-os gyűjteményének tartalomjegyzékében a mese így szerepel: *Arany szőrű bárány*, MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV. 73r. (Kriza kéziratai között e típus egy másik variánsa is megtalálható: *A kerek és három fia*, MTA KIK Kt. Irod. 4-r 409/II. 25r–26r.)

fel és népszerűsítette Benedek Elek.³⁷ Az egymáshoz tapadt emberek és állatok láncával való megnevetetéséről szóló történet azonban típuskombinációban a fent említetknél már jóval korábban, lefelőször Gaal György mesegyűjteményében szerepelt. E meseszöveg lejegyzésének ideje az 1810-es évek végére tehető, és Gaal *Magyar népmese-gyűjteménye* harmadik kötetében jelent meg *A hatalmas síp* címmel Kazinczy Gábor gondozásában.³⁸ E mese típusképletének meghatározásában az MNK nem következetes, mivel azt többféle, egymással összeegyeztethetetlen módon is megadja.³⁹ Gaal meséjében bizonyosan a következő típusokat lehet azonosítani: AaTh 592 *Szent Péter muzsikája*/ATU 592 *The Dance among Thorns* + AaTh 571 *Az aranyszörű bárány*/ATU 571 *All Stick Together* + AaTh 1061 *Kőharapás*/ATU 1061 *Biting a Stone to Pieces* + AaTh 1159 *Az ördög furulyázni tanul*/ATU 1159 *The Ogre Caught in the Cleft*. Ezen kívül a mese befejezése az AaTh 850 *A királykisasszony jegyei*/ATU 850 *The Birthmarks of the Princess* mesetípus záró részével is rokonítható. Az 1902-ben ponyván megjelent mesével tipológiai egyezéseket mutató 19. századi magyar változatok áttekintése után megállapítható, hogy egyetlen magyar prózafolklor szöveg ismert a ponyvamesével azonos típuskombinációban: Gaal György 1860-ban kiadott, *A hatalmas síp* című meséje.⁴⁰

A ponyvamese és a Gaal-féle szöveg genetikusan, azaz egymásból való származásának igazolásához szükséges a mesék filológiai egybevetése.⁴¹ Első ránézésre is látszik, hogy a két cselekményváz teljesen azonos, a ponyvaszerző Z. Csukás azonban újraírta az alapul vett szöveget, az így keletkezett változat jóval hosszabb és dagályosabb lett. Bár a ponyva az eredeti feszesebb cselekménysor egyszerűbb leírásait gyakran jelzőkkel színesíti és a motivációkat értelmező kiegészítésekkel látja el, összességében véve a ponyvaszöveg általában nehezkesebbé vált.

³⁷ *Az aranyszörű bárány*. MMMV I. 1894: 80–85.

³⁸ Gaal III. 1860: 155–168.

³⁹ *A nyúlásztor*-típus (AaTh 570) variánsainak felsorolásakor Gaal e meséjét is e típus egy kontaminált változatának fogja fel („AaTh 592+570+571+1060+1159+850”), azonban az AaTh 571-es típusnál a mese típusképletét már e mesetípusra való utalás nélkül adja meg (MNK 2. 1988: 355. és 1988: 367.). Ezen túlmenően az előző képletekkel ellentétben az AaTh 850 (*A királykisasszony jegyei*) típusnál az MNK egyáltalán nem említi meg Gaal-változatát (MNK 4. 1984: 167–168.). Ez utóbbi felfogással egyetértek, mivel a típus központi eleme (a királykisasszony testén lévő jegyek kitalálása) a meséből teljesen hiányzik, csupán a záró rész, az ágyban való megkedveltetés epizódja van meg. Ugyancsak kétségesnek tartom belevenni a típusképletbe az AaTh 570-es típust, tekintettel arra, hogy innen csak a kezdő rész, azaz az állatok bűvös eszközzel való megőrzése azonosítható.

⁴⁰ Gaal 1860: 155–168.; MNK 2. 1988: 357.

⁴¹ A genetikusan összetartozó 19. századi meseszöveg-láncok feltárásáról lásd Domokos 2015: 16–21.

Gaal György	Z. Csukás Károly
<p>„[...] a ki [vén koldus] is kérte, hogy adnának neki egy kevés cseresnyét isten nevébe. Ezek egymásra igazították a vén koldust. Végre a legkissebbik, kit Palkónak híttak, mondja neki, hogy ha akar cseresnyét enni, tehát menjen fel a fára, és egyen amennyit akar. Az öreg leveti a szűrít, és felmegy a fára, és eszik amennyit kívánt. Míg ő oda fent ett volna, addig az ifju akié volt a cseresnyefa, kikutatta mi van az öregnek a szűr-ujjába, és talált benne egy gyönyörű sárgaréz sipot; megörül a vén koldusnak a sípján, és eltette.” 1860: 155–156.</p>	<p>„Ki [az öreg] is összetett kézzel kérte Jancsit, hogy adna neki pár szem cseresnyét, mivel ő nagyon éhes és szomjas. A Jancsi igen jó szívű ember volt, azt mondotta az öregnek, menjen édes öregem és legelje le azt a mit a jó Isten adott, itt van egy kis lajtorja, ezzel könnyen feljuthat a fára. Az öreg éhes embernek könnyek jöttek a szeméből örömebe, még abból is kiindulva, hogy látta a két fiu között a különbséget, Ferkó rosz irigységét, és a Jancsi jó lelkiségét. Az öreg levette a válláról a tarisznyát és azt a nagy cseresnyefa tövébe letette, ő maga meg a cseresnyefára ment fel, Jancsi ki a fa körül járkált, észrevette az öreg tarisznyáját és csupa kíváncsiságból megnézte annak tartalmát. A tarisznyában volt némi apróság, mi között azonban egy csinos sip is volt, mit is a Jancsi kezei között nézegetett és annyira megtetszett neki, hogy azt a zsebébe eltette [...]” 1902: 4.</p>
<p>„[...] az öreg, mondja: Hogyha szolgálni akarsz, fiam, maradj meg nálam, én is adok neked szolgálatot: három napból fog az esztendő állni, és csak három kecskebakom vagyon, azokat fogod őrzeni, ha pedig kitelik az időd, tehát a három bak a tied leszen; ha azonban ez idő alatt a bakok tőled el találnak veszni, akkor leveszem a fejedet, és karóba húzom, a beledből és csontjaidból pedig sövényt fogok csinálni.” 1860: 159.</p>	<p>„A boszorka szívesen válaszolt, hogy ő maga is felfogadná őt, de ő előre kijelenti, hogy nála egy esztendő csak három napból áll, de ha a három napot kiállja és szolgálatának megfelelő, úgy nagy jutalom mellett elbocsájtja, de ha a szolgálata miatt előbb elmenne, vagy azt meg nem tenné, a mit reá bíz, akkor az élete marad nála. A szolgálat nem állt másból, mint három aranygyapjas bürgét mindennap reggel kihajtani a legelőre és azokat estélig úgy megőrizni, hogy azok este előtt haza ne jöjjenek, mert ha bármelyik is előbb haza jönne, úgy az ő esztendejének, de még az életének is vége lesz.” 1902: 5–6.</p>
<p>„[...] fogja Palkó a sípját, és kezdett sipolni, melyet hallván a kecskék, rettentő ugrálásokat kezdtek. Így egész estig nem hagyta a kecskéket legelni, hanem mindig táncolni kellett nekik.” 1860: 160.</p>	<p>„[...] fogta tehát magát és elővette a sipot, mit az öreg embertől szerzett magának, és elkezdte kegyetlenül fújni, mire a bürgék elkezdtek eszeveszetten ugrálni, úgy annyira, hogy már a földön csak dobálódtak, mivel lábaikon állni nem voltak képesek, a nagy fáradtságtól.” 1902: 7.</p>

Gaal György	Z. Csukás Károly
„Midőn már a városban egy templom mellett hajtott, jön egy fiatal szép legény, és oda megy a leányokhoz, az egyiknek a farára üt kezével mondván: Nem szégyenled magadat egyingbe jární? Ekkor legnagyobb bámulására a legénynek is a keze a leány farán ragadt.” 1860: 163.	„Midőn az utcán így haladtak, egy fiatal polgár ember a leány farára ütött, azt mondta a leánynak: hogy nem szégyenled magad, hogy világos nappal egy ingbe mész, mire a legény keze a leány farához ragadt.” 1902: 11.

A fentebb ismertetett történeti típusvizsgálat és a filológiai egybevetés alapján egyértelmű, hogy Gaal *A hatalmas síp* címen kiadott meséjének átírt változata jelent meg a *Jancsi király lesz...* című ponyván 1902-ben. A ponyvaszerző egykori gyógyszerész, Z. Csukás Károly a Gaal-mese cselekményén csak néhol változtatott. Ilyen kisebb változtatás például hogy a ponyvában a kamrába zárva Jancsi nem követ ad a medvének, csak diót, amivel végül megszelidíti a vadállatot, míg Gaalnál a kőharapás-motívuma is megőrződött. Ezen túl Gaalnál a csodás tulajdonságú, aranygyapjas állat kecske, a ponyván büрге, továbbá az aranyszőrű állathoz ragadt emberek tréfás láncja is kissé eltérő összetételű a ponyvában, mint a korábbi változatban (Gaalnál a bíró lánya, vén asszony, kanász korbáccsal-lánc helyett bíró lánya, öregasszony sütőlapáttal, öregember seprűvel és kéményseprő láncolata szerepel). A ponyvaváltozat néhány apróbb (helyszínt, szereplőket, mesei tárgyakat érintő) módosítást is eszközölt az alapszövegen. Ezek közül megemlíthető, hogy Gaal meséje Flandriában játszódik, míg a ponyva, – jobban igazodva a népmese narrációs módjához – nem köti helyhez a történetet („Hol volt, hol nem volt, de azt biztosan tudom, hogy volt...”). A szereplők számát, nevét úgy módosítja Z. Csukás, hogy a Gaalnál szereplő három fiúból kettőt vesz át, akiket Ferkónak és Jancsinak nevez, szemben Gaal Palkó nevű főhősével. A mesében előforduló ételeket is megváltoztatja a ponyvaszerző: Gaalnál a boszorkány sült *madárhússal* és *fejér cipóval* kínálja, míg a ponyvában *pörkölttel traktálja* a fiút. Művelődéstörténetileg is érdekes adalék, hogy a mese utolsó epizódjában a Gaalnál a főhős *drága fűszerszámokkal* édesíti meg a száját, hogy a királylány őt válassza, míg a századforduló pesti olvasóit megcélzó ponyvában elmegy a „czukráshoz hol drága szagos és illatos süteményeket és czukrokat vásárol[t].”

Az eddigieket összegezve azt mondhatjuk, hogy az eredetileg a 19. század elején rögzített, Gaal által gyűjtött meseszöveg a század közepén került a nyomtatott írásbeliségbe, mely mint kiadott *magyar népköltés* szolgált forrásként a ponyvanyomtatvány számára. A szerző így Gaal magyar mesegyűjteményének e darabját populáris olvasmánnyá alakította és azt a 20. századi, kispénzű olvasók felé közvetítette. Itt kell megemlítenünk, hogy Kovács Ágnes értesülései szerint Gaal egy másik meséje már a 19. században ponyvára került Benedek Elek feldolgozásában.⁴² Kovács e hivatkozását sajnos nem adatolta, a mese ponyvaváltozata pedig ez idáig nem került elő. Az bizonyos, hogy a *Magyar mese- és mondavilágban* a század végén, több más Gaal-mesével együtt

⁴² *Leányszín Bálint és Gyöngyszín Ilona*. Gaal II. 1857: 54–73.; Kovács 1979.

megjelent e meseszöveg Benedek Elek által átdolgozott változata is.⁴³ Lengyel Dénes és Pogány Péter úgy tudta, hogy az ötkötetes kiadványt eredetileg Méhner Vilmos kéthetenként füzetes kiadványként szándékozott megjelentetni.⁴⁴ A sajtóbeszámolók ezzel ellentétben arról tanúskodnak, hogy bár e Benedek-mesék valóban füzetekként jelentek meg, azonban nem Méhner, hanem az Athenaeum kiadásában.⁴⁵ Elképzelhető, hogy a Benedek-mesék háromíves füzetekbe rendezett kiadására gondolt Kovács Ágnes, amikor a Gaal-mese ponyvaváltozatát említette. Akár megjelent e mese különálló ponyván, akár a *Magyar mese- és mondavilág* füzetes vagy gyűjteményes kiadásának részeként popularizálódott,⁴⁶ Benedek Elek századvégi meseátdolgozásaiban teljesedett ki az az 1850-es évektől jellemző szövegkiadási gyakorlat, amely a 19. századi népmese-gyűjteményeket populáris olvasmányok forrásszövegeiként kezeli.

GAAL GYÖRGY A HATALMAS SÍP CÍMŰ MESÉJE ÉS KÉZIRATA. A GAAL-MESÉK ADATKÖZLŐI

A Jancsi király lesz... című ponyvamese alapjául szolgáló szöveg Gaal György *Magyar népmese-gyűjteménye* harmadik kötetében jelent meg először Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc kiadásában.⁴⁷ Gaal György (1783–1855) neve a folklorisztikában a magyar mesegyűjtés és mesekiadás megindulásával forrt össze.⁴⁸ Ő adta ki a legelső magyar népmesegyűjtésként számon tartott *Mährchen der Magyaren* című kötetet

⁴³ *Gyöngyszín Ilona*. MMMV V. 1896: 263–274. Benedek itt a mese forrását is megjelölte. A *Magyar mese- és mondavilág*ban összesen tizenöt Gaal mesét találunk. Benedek Elek forrásairól Pelle Klára államvizsga dolgozatában azt állapította meg, hogy a MMMV-ben közölt 389 szövegből 254-nek ismert a forrása, 29 a Benedek korábbi mesegyűjteményeiből való, hozzávetőleg 4 mesét pedig maga írt. Így 102 mese saját gyűjtése vagy tisztázatlan eredetű lehet (*Benedek Elek meseátdolgozó munkássága*. Kolozsvár, BBTE, 1970). Hegedűs 2015: 165.

⁴⁴ Lengyel 1974: 99.; Pogány: 1978: 56.

⁴⁵ 1894 februárjában adta hírül a *Herkules*, hogy az Athenaeum nagyszabású vállalatot indított, ennek keretében kéthetenként három íves füzetekben jelent meg a *Magyar mese- és mondavilág*. A füzetes ár 25 krajcár volt. *Herkules* XI. 3. 1894: 27. (febr. 1.). Március 1-jén az 5. számban már a 3. füzet megjelenéséről tudósítanak 1894: 43. A *Magyar mese- és mondavilág* első kiadásának OSZK-ban őrzött kötetében az Athenaeum által jegyzett füzetes kiadások címlapjait is megtaláljuk: OSZK 90.263/1–5.

⁴⁶ A mese a *Pesti Napló* Gyermek szoba rovatában 1897-ben külön is megjelent. Elek apa: Gyöngyszín Ilona. *Pesti Napló* XLVIII. 323. sz. (nov. 21.) 1897: 17–19.

⁴⁷ *A hatalmas síp*. Gaal III. 1860: 155–168. A kötet kiadástörténetéről, illetve Kazinczy Gábor szerkesztői szerepéről lásd Domokos 2005.

⁴⁸ „Folklorisztikánkban mindig is tudták, hogy az ő nevéhez fűződik az első magyar népmesegyűjtemény.” Voigt 1997: 205. Gyakorlatilag már a 19. század közepétől fogva hagyományosan Gaalhoz kötik a magyar népmese-kutatás-történetének kezdetét. Ennek hangsúlyozásában szerepet játszott a folklorisztikai kánon nagy hatású megalapozója, Gyulai Pál. (Lásd például Gyulai 1862: 387.) Néhány évvel később a tudománynépszerűsítő *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* is úgy hivatkozta Gaal Györgyöt, mint a „a ki a magyar mesevilágnak első felfödőzője volt.” V. J. 1870: 524. Gaal mesegyűjtésének tudománytörténeti értékeléséhez lásd például: Ortutay 1939: 230.; Voigt 1982: 142–146., újabban Szakál 2017: 17–18.

1822-ben Bécsben.⁴⁹ A németül író, de magyar népköltészet iránt elkötelezett Gaal Györgyről számos folklórtörténeti tanulmány jelent meg az elmúlt évtizedekben, azonban többek között a mesegyűjteményének keletkezéséről, a mesék adatközlőiről és/vagy lejegyzőiről valamint a szövegek forrásáról mindmáig nem sok hiteles adattal rendelkezünk.⁵⁰ Tekintettel arra, hogy a magyar Gaal-kutatás sok szempontból a romantikus feltevések hagyományozódásán alapul és sejtésekben, illetve tévedésekben bővelkedik, a mesék gyűjtését és kiadását érintő néhány fontosabb kérdés érintőleges tárgyalása e helyütt is szükségesnek tűnik.⁵¹

A Gaal-filológia talán egyik legfontosabb megoldatlan kérdése azoknak a Gaal-hagyatékban meglévő magyar nyelvű kéziratoknak az eredetére vonatkozik, amelyeket vélhetőleg felhasznált Gaal az 1822-es kötet megfogalmazásakor, és amelyek közül 53 mesét Kazinczy Gábor és Toldy adtak ki.⁵² A kéziratok ugyanis visszavezetnek arra az alapvető, nem kellőképpen tisztázott kérdésre, hogy honnan is származik és valójában milyen tudást reprezentál a legelső magyar mesegyűjteményként számon tartott szövegkorpusz. A folklorisztikai tudománytörténet úgy tudja, hogy Gaal magyar nyelvű meséinek egy részét katonáktól gyűjtötte, akik előljárójuk parancsára diktálták, vagy maguk jegyezték le a szövegeiket az 1810-es években. E tétel megalapozója maga Gaal György volt, aki az 1822-es német kötet előszavában úgy fogalmazott, hogy egy katonatársa segítségével jutott néhány meséhez.⁵³ Kazinczy Gábor Gaal magyar mesekéziratainak sajtó alá rendezőjeként az első kötet kiadásához írott előszavában írta: „[Gaal] Öszves gyűjtései nyolcvan mesét tartalmaznak, részint általa megfigyelve s leírva részint magyar közvitézektől tollba mondva, vagy magok által számára leírva úgy mint azt otthon a nép körében hallották s magok is elbeszélni szokták.”⁵⁴ Ezt a kijelentést aztán számos kutató tovább gondolta: Ortutay Gyula szerint 1812-től a Bécsben állomásozó nagykun Máriaassy huszárezred katonái körében gyűjtött Gaal.⁵⁵ Ortutay sajnálatos módon nem mondja meg, hogy miből gondolja azt, hogy nagykun (jászkun) huszárok voltak Gaal önadatközlő-lejegyzői. Az a feltevése azonban, miszerint az adatközlő katonák a Máriaassy ezredbe tartoztak, vélhetőleg Mészöly Gedeon egy 1929-es közleményére megy vissza. Mészöly adott hírt ugyanis a 20. században először Gaal-kéziratos hagyatékáról. A mesegyűjteményről ő tudta úgy, hogy azt Gaal „egy

⁴⁹ Gaal 1822.

⁵⁰ Például Voigt 1989, 1997.; Nagy 2000.; Domokos 2005, 2015: 80–81.; Zvara 2015.; Havay 2011, 2017, 2018a, 2018b (a hivatkozott művekben további irodalmakkal).

⁵¹ A Gaal-kutatás visszasságairól lásd Benedek 2019.

⁵² Gaal 1857–1860.

⁵³ Gaal 1822: V.

⁵⁴ 1857: III–IV. Bánfalván, 1856 október közepén kelt kiadói előszó az I. kötethez. A sajtó alá rendezett mesék kéziratái megtalálhatóak az MTA KIK Kt. Irod. 4-r 66/I–III. *Közkatonák meséi* címen. E kéziratos korpuszban az egyes mesék mellett több szignót is találunk, melyek a lejegyzőkre utalhatnak. E nevek mellett több esetben katonai ütegmegjelölés is szerepel. A kéziratról és a feltevezett adatközlőkről lásd Nagy 2000.; Domokos 2005.

⁵⁵ Ortutay 1960: 26. Másol így fogalmazott: „[...] a Bécsben állomásozó jászkun huszárok közül előbb egy, majd aztán több is akadt, akinek meséit az akkor már hosszú évek óta Bécsben élő Gaal György (1783–1855) összeszedte, a maga irodalmi-költői elvei szerint átdolgozta [...]” Ortutay 1963: 322.

Máriássy-regementbeli, óbester barátja útján bécsi magyar katonáktól maguk által írásba foglalt magyar népmeséket szedett össze úgy az 1820-as években [...].⁵⁶ Állítása forrását ugyan Mészöly sem jelölte meg, emiatt feltételezhető, hogy az általa biztosan ismert és közölt Gaal-mese szövegéből (*Egy Opsitos Katonaról*) következett, melyben a mesehős a történet szerint a *Máriási Regemtyébe* állt be.⁵⁷ Mészöly és az ő nyomán Ortutay tehát ebből az egyetlen mese szövegéből következethetett a Gaal mesék származási helyére. Sebestyén Gyula a mesék feltételezett jászkun eredetéhez képest mást állít. *Dunántúli gyűjtésében* azt valószínűsítette, hogy a mesék nagy része Sopron vármegyéből és a környező területekről származott, azonban ő sem indokolta, hogy mire alapozta feltevését.⁵⁸ Gaal mesélő katonáinak kérdése tehát továbbra is nyitott.

Visszakanyarodva *A hatalmas síp* címen 1860-ban kiadott Gaal-mesére, a szövegközlés alapjául szolgáló eredeti kézirat szerencsés módon fennmaradt, mely további tanulságul szolgálhat a mese lejegyzőjének származási helyére nézve. A kéziratos meseszöveg címe: *Egy Bübájos Viny aszonynak 3 Arany szorú Bakjai*.⁵⁹ A címet a kiadók teljesen megváltoztatták, azonban a kézirat és a kiadott mese összevetése alapján feltűnő, hogy egyébként mennyire hűségesen követi Kazinczy az eredeti lejegyzést, melyen szinte kizárólag csak helyesírási jellegű módosításokat hajtott végre. A kéziratos meseszöveg az í-ző dialektus jegyeit mutatja, mely a magyar nyelvterület keleti, északkeleti nyelvjárására jellemző (vén-vin, vendégek-vendígek, kéri-kiri, mézes-mizes, vége-víge stb.), a nyelvjárási sajátosságokat a kiadás során már nem érvényesítették.⁶⁰ A szöveglejegyzés mellett nincs névalírás, azonban a kéziratos kötet következő, ezzel azonos írásban megmaradt meseszövege utolsó lapjának alján a *Josephus Zetyko* (esetleg *Zatyko*?) név olvasható.⁶¹

Bizonyíték hiányában egyelőre sajnos csak a feltételezések sorát folytathatjuk azzal, hogy e személyt a mesék adatközlőjével/lejegyzőjével hozzuk összefüggésbe. A ponyván is megjelent Gaal-meséről a kézirat alapján új információ, hogy azt í-ző dialektusban jegyezték le. A tanulmány keretein túlmutat a Gaal-kutatástörténet elmentmondásos részleteinek teljes körű összegzése, de elgondolkodtató az a tény, hogy a gyűjtés óta eltelt kétszáz esztendőben szinte reflektálatlanul hagyományozódnak tovább sejtéseken alapuló feltételezések e gyűjtemény keletkezése kapcsán (például mikor, milyen intenciók hatására, kiktől és hogyan gyűjtött, kik és hogyan írták át a szövegeket stb.). Gaal meséinek lejegyzőivel kapcsolatban a nehezen áttekinthető kéz-

⁵⁶ Mészöly 1929: 180.

⁵⁷ Mészöly 1929: 180. (A szövegközlés 181–189.)

⁵⁸ „Az Eszterházyak szolgálatában álló Gaal György a mesék lelőhelyét nem jelezte ugyan, de azért nagyon valószínű, hogy az összegyűjtött anyag túlnyomó része Sopron-vármegyéből s a vele szomszédos területekről került ki.” Sebestyén 1906: 590.

⁵⁹ MTA KIK Kt. Irod. 4-r 66/I. 126v–131r. A Gaal-kéziratok történetéről lásd Nagy 2000.; Domokos 2005.; a magyar és német kéziratok szövegpárhuzamairól lásd: Havay 2011.

⁶⁰ Lásd a Tisza-Körös-vidéki nyelvjárási régióról (Kiss 2001: 288.) és a palóc, a tiszai és az északkeleti nyelvjárástípusról (Kálmán 1975: 78–85.) írottakat. A kéziratos korpusz több más meséje is az í-ző dialektust viseli magán. Lásd: Benedek 2019.

⁶¹ *Egy Anglus Kereskedőnek meg tsalattatása* MTA KIK Kt. Irod. 4-r 66/I. 131v–134r. Ezen kívül ebben az írásban maradt fenn még *A meg Betsülhetetlen Szaksza Várának Meg Talállása* című mese is: 121r–126r).

iratos hagyaték teljes feldolgozásáig, illetve az ezekre vonatkozó újabb források előkerüléséig meg kell elégednünk annyival, hogy Gaal György magyar meselejegyzései a 19. század első évtizedeiből, részben katona közvetítőktől származnak, nem kizárt, hogy az említett Zetyko (vagy Zatyko) József is közéjük tartozott.

ADALÉKOK GAAL GYÖRGY MAGYAR NÉPMESE- GYŰJTEMÉNYÉNEK KIADÁSTÖRTÉNETÉHEZ

Nem csupán a Gaal-kéziratok feldolgozásával adós még a folklorisztika, de a magyar nyelvű mesék kiadástörténete is tartogat meglepetéseket. Kevésbé hangsúlyozott tény, hogy az eredeti kéziratok felhasználásával kiadott Gaal-mesegyűjteményt a szövegeket kiadásra előkészítő Kazinczy Gábor eredetileg négy kötetesre tervezte, ám piacképes kereslet hiányában végül csak az ismert három rész jelent meg.⁶² A mesék recepciótörténete számára fontos további körülmény, hogy a gyűjteménynek volt egy második, olcsó kiadása is 1860-ban, melyről ez idáig tudomást sem vett a hazai kutatástörténet. A Gaal-mesék gyűjtése és kiadása körüli félreértések tisztázása érdekében szükséges röviden áttekinteni a kiadással kapcsolatos értesüléseket. A 20. századi magyar folklorisztika úgy tudja, hogy Gaal meséi magyarul 1857-ben és 1860-ban jelentek meg három kötetben Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc kiadásában. A ma már könyvritkaságnak számító kiadványról Petrik Géza könyvészetében az szerepel, hogy az első két kötet 1857-ben Pfeifer Ferdinándnál, míg a harmadik három évvel később, 1860-ban Emich Gusztávnál jelent meg.⁶³ Ipolyi Arnold az első két kötetéről 1858-ban készült recenziójában azt írta, hogy a mesék az előző évben jelentek meg Pfeifernél.⁶⁴ Ezekkel összhangban szokták hivatkozni a köteteket, azonban az egykorú értesülések a fentiekől időnként zavarba ejtően eltérőek. Arany László népmesékről írott értekezésében a mesekiadványokat már 1856–1858-as évszámmal hivatkozza.⁶⁵ Katona Lajos ehhez hasonlóan úgy tudta, hogy 1856-ban jelent meg az első, 1857-ben a második és 1858-ban a harmadik kötet.⁶⁶ Elképzelhető, hogy mindketten az előszók keltezését vették alapul, hiszen az első kötetben 1856 októberi, a második kötetben 1857 augusztusi paratextus szerepel. Azonban ha valóban ezekre is alapoztak, nyilvánvalóan tévedés a harmadik kötet megjelenését 1858-ra tenni, hiszen ennek előszava „october 31. 1859.” keltezésű.⁶⁷ A Gaal-kötetek datálását illető ellentmondásokat csak fokozza, hogy a maguk a kiadványok is több évszámot tüntetnek fel. A fennmaradt néhány példány impresszumadatai között ugyanis az első és a második kötetben 1857-es és 1860-

⁶² Az MTA Kézirattárában őriznek egy kéziratot, amelyben a Gaal-száma számára készített magyar nyelvű meselejegyzésekből válogatott, ám soha ki nem adott, sajtó alá rendezett tisztázata található: MTAK KIK Ms 10020/VII. *Kisfaludy Társaság népmesegyűjteménye. Mesék a Gaal-gyűjteményből kihagyva.*

⁶³ Petrik 1888: 850.

⁶⁴ Ipolyi 1858: 413.

⁶⁵ Arany 1867: 40.

⁶⁶ Katona 1894: 56.

⁶⁷ Gaal I. 1857 (1860) VI; II. 1857 (1860): V.; III. 1860: VIII.

as, a harmadikban pedig 1859-es 1860-as évszámot is láthatunk, egymás mellett.⁶⁸ 1857 nyarából származik az első sajtóhíradás a gyűjtemény kiadásáról. A *Vasárnapi Ujság* június 21-én számol be az első kötet megjelenéséről,⁶⁹ majd három hét múlva mutatványként egy mesét is közöltek a gyűjteményből.⁷⁰ A második kötetről a *Magyar Könyvészetben* 1857 szeptemberében olvashatunk,⁷¹ míg a harmadik kötet csak évekkel később, 1860-ban, az év elején bukkan fel a sajtóban.⁷² A fentieket összegezve tehát a könyvészetek és egykorú híradások alapján az első kötet 1857 júniusában, a második 1857 szeptemberéig jelent meg, a harmadik pedig 1860 februárjában már biztosan napvilágot látott. Az ennél korábbi adatok feltehetőleg tévedésen alapulnak. Az egyes kötetekben közölt adatok közötti ellentmondások feloldását nagyban segíti Katona Lajos értesülése arról, hogy a Kazinczy–Toldy szerkesztette Gaal meséknek két kiadása is volt. Értesülései szerint 1860-ban jelentette meg olcsó kiadásban Emich Gusztáv a népmeséket több kötetben.⁷³ Nem tudjuk, hogy ez az olcsó kiadás meghozta-e a várt könyvkiadói bevételt, azt azonban igen, hogy az első kiadás olyannyira nem volt sikeres, hogy Pfeifer csak az első két kötetet megjelentetésére vállalkozott, a harmadikat már Emich jegyezte. Ipolyi Arnold az első két kötetéről írott ismertetéséhez Toldy Ferenc fűzött szerkesztői lábjegyzetet: „Sajtó alatt van ugyan egy harmadik kötet, de buzgó kiadónk, Pfeifer Ferdinánd úr, eddigi veszteségei után e különben nem nagy vállalatnál, nem kívánhatjuk, hogy még tovább vigye azt, ha a hazai előmenetelt s a népi elmekincsek becsét szájokban hordozó hazafiak vásárlás és ajánlgatás által nem tesznek valamit az ügyben. T. F.”⁷⁴ Toldy és Kazinczy Gábor levelezésében további adatokat is találunk a kötetek kiadástörténetéhez. Toldy Kazinczynak a következőképpen fogalmazott: „Az egész világ dicséri G[aal]-Meséit; de alig veszik.”⁷⁵ Annak okát, hogy nem veszik a köteteket, Kazinczy Gábor a puritán külsőben látta.⁷⁶ Az említett adatok arra utalnak, hogy Gaal György meséinek kiadása a fizetőképes kereslet hiánya miatt akadt meg, Pfeifer anyagi okokra hivatkozva nem vállalkozott a harmadik kötet megjelentetésére, így azt Emich adta ki. A sajtó alá szerkesztett negyedik kötetet⁷⁷ azonban már ő sem nyomtatta ki, így az utókor el is felejtkezett arról, hogy az első ma-

⁶⁸ Lásd például az Ortutay-hagyaték részeként az ELTE BTK Néprajzi Intézetébe került köteteket. Jelzet: 25.134.

⁶⁹ *Vasárnapi Ujság* IV. 25. (jún. 21.) 1857: 234. Az első kötetéről a *Magyar Könyvészet* 1857 június-júliusi összevont számában is olvashatunk híradást: *Magyar Könyvészet* II. 6–7. sz. 1857: 43.

⁷⁰ A szökött-katona. *Vasárnapi Ujság* IV. 28. (júl. 12.) 1857: 267.

⁷¹ *Magyar Könyvészet* 1857. II. évf. 9. sz. 66.

⁷² *Magyar Irodalmi Közlöny* 1860. január-februárius, V. 1. sz. 2. A harmadik kötet kiadói hirdetései lásd például: *Budapesti Szemle* 1860. VIII. kötet 24–25. sz. 255. számozatlan lap), *Hölgyfutár*, 1861. (dec. 26.) XII. 25. sz. 200.

⁷³ Katona 1894: 56.

⁷⁴ Ipolyi 1858: 416–417.

⁷⁵ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1857. nov. 20. MTA KIK Kt. M. Irod. Lev. 4-r 126. Csaplár Benedek álnéven, a *Pesti Napló*ban folytatásokban közölt gyűjtési felhívásában 1858 végén úgy fogalmazott, hogy a Gaal-mesék „érdemen aluli kelendősége” akasztotta meg a kiadás folytatását. A felhívás külön is megjelent: 6.8.9. [Csaplár Benedek] 1858.

⁷⁶ Kazinczy Gábor Toldy Ferenchez, Bánfalva, 1857. nov. 28. MTA KIK Kt. M. Irod. 4-r 74.

⁷⁷ A tervezett negyedik kötetéről Toldy és Kazinczy Gábor levelezésében többet is olvashatunk. Erről lásd: Domokos 2005.

gyar mesegyűjtemény magyar nyelvű kéziratának utolsó, sajtó alá rendezett negyedik része a mai napig kiadatlan maradt.

KITEKINTÉS GAAL MESESZÖVEGEINEK LEHETSÉGES FORRÁSAIRA

A (nép)mese és a népies nyomtatványok kapcsolata kettős természetű, ugyanis a populáris irodalom az írásbeliség és a szóbeliség felé is nyitott közvetítő közeg, mely egyrészt a szóbeli hagyományokat továbbörökítő, másrészt a folklór számára ihlető forrásként is szolgált.⁷⁸ Nem volna teljes *A hatalmas síp* című Gaal-mese ponyvai továbbéléséről szóló esettanulmány anélkül, hogy ne utalnánk a tényre, miszerint Gaal-prózafolklór szövegei eredendően maguk is merítettek a nyomtatott írásbeliségből. E dolgozat keretein túlmutat a meseértelmezés történeti változásainak bemutatása, mégis fontos hangsúlyozni, hogy az irodalmi népiesség elméletének kidolgozását megelőzően gyűjtött meseszövegek még egy korábbi hagyományfelfogást tükröznek, különös tekintettel arra, hogy maga a *népmese* szó sem létezett ekkor.⁷⁹ Nyilvánvalóan téves következtetésekre vezetne, ha a 19. század második felének népmese-felfogását visszavetítetnénk egy korábbi időszakra. A mesei szüzséket tartalmazó vagy azokra utaló „mesenyomok” a 18. század vége óta adatoltak,⁸⁰ melyek azonban nem illeszthetők bele automatikusan egy későbbi elvárásrendszer mentén konstruált népköltészet-felfogásba. Az eddigi ismereteink szerint úgy tűnik, hogy Gaal mesegyűjteménye, melynek szerves részét képezik például az írásbeliség által közvetített európai vándortémák, sokkal közelebb állnak egyfajta közköltészetes hagyományfelfogáshoz és szövegkezeléshez, mint a 19. század végi nemzeti keretekben elgondolt folklór-felfogáshoz és gyűjtési gyakorlathoz.⁸¹ Az utókor a Gaal-mesék értékelésekor éppen az (egy időben) bizonyíthatóan az írásbeliséghez köthető szövegeket minősített anomáliaként és zárta ki az eredeti, „tisztza” népköltészet fogalmából. Dégh Linda több alkalommal is reagált a folklorisztika intézményesülése óta folytatott azon szelekciós mesegyűjtési gyakorlatra, miszerint a gyűjtők eleve figyelmen kívül hagyták azokat a szövegeket, amelyeket bár az adatközlők emlékezete alapján jegyeztek le, tudták vagy sejtették róluk, hogy az írásbeliség közvetítésével kerültek a szóbeliségbe.⁸²

A dolgozat befejezéseként Gaal György mesegyűjteményének a nyomtatott írásbeliségben fellelhető előzményeire szeretném ráirányítani a figyelmet néhány, korábban

⁷⁸ Már a ponyva 18. század végi megjelenését megelőzően, egy terjedelmében és olvasóközönységében eltérő, tartalmában és használati módjában azonban hasonló jellegű kiadványtípusról, a 16–18. században elterjedt népkönyvről is tudjuk, hogy több tucat népmesetípus forrása volt. Voigt 2008.

⁷⁹ A mese szó jelentésváltozásairól lásd: Gulyás 2008a.

⁸⁰ Trostler 1927.; Turóczy-Trostler 1936, 1940.

⁸¹ A folklór és irodalmi eredetű szövegek közköltészetű létmódjáról összefoglalóan: Küllös 2004.; Csörsz 2016.

⁸² Dégh 1969: 147. Nagyon jellemző Berze Nagy János önreflexiója e téren. Berze Nagy 1940: XV. Évtizedekkel később Dégh Linda kakasdi mesegyűjtésének publikálásakor még mindig mentegetőzve közöl mesekönyvi eredetű szövegeket, melyeket pusztán stílus-összehasonlítás céljából (a mesemondó stílusának megértése érdekében) bocsát közre. Dégh 1960: 7.

feltárt összefüggés és adat egymás mellé helyezésével. Mindezt azért tartom szükségesnek, mivel a Gaal-mesékről szóló dolgozatokban nem tűnik reflektálnak az a tény, hogy a gyűjtemény több darabjának szövegelméletét népkönyvekben, kalendáriumokban és ponyván találjuk.⁸³ (Turóczi-) Trostler összehasonlító motívumtörténeti kutatások alapján már az 1920-as években egyértelműen megkérdőjelezte a Gaal-mesék népi eredetét,⁸⁴ korábban mások is rávilágítottak arra, hogy Gaal adatközlői nem minden esetben a magyar szóbeliségből származó szövegeket rögzítettek.⁸⁵ A Gaal-meséket sajtó alá rendező Kazinczy Gábor állapította meg elsőként, hogy az *Apollónius királyfi* című mese a *Gesta Romanorum*-ból származó átvétel, mely népkönyvi közvetítéssel került a szájhagyományba.⁸⁶ A kortársak közül Ipolyi Arnold számos alkalommal bizonyította a népirodalom folklórra gyakorolt hatását és több írásában is kimutatta, hogy a Gaal gyűjtemény néhány szövege a magyar népköltészettől szokatlan, idegen eredetű.⁸⁷ Gaal *A hűséges princeszné* címen kiadott meséjéről állította, hogy idegen eredete miatt az nem tartozik a magyar népmesék sorába, majd egy másik mese kapcsán az *Ezeregyéjszaka* és a *Gesta Romanorum* történeteinek népkönyv útján való hazai elterjedésére is kitért.⁸⁸ Ugyancsak *A hűséges princesznéhez* Berze Nagy János a következő megjegyzést fűzte: „Az idegen hely- és keresztnevek nyugati meseforrásra (népkönyv?) mutatnak.”⁸⁹ Berze Nagy Gaal egy másik meséje kapcsán is feltételezte az írásbeli eredetet.⁹⁰ *Az akasztófára rendelt királyfi* című meséről Ipolyi azt írta, hogy „[e]zen bohózatos beszélykének inkább mint mesének alapul kétségtelenül Herodot II. könyvének 121. fejezete szolgált (a Rhamsinites kincstáráról szóló adoma). Valószínűleg ez is csak régibb históriás népkönyveink nyomán juthatott népünk körébe, s mint a többi azután elvegyült népmeséinkkel élő beszédben föntartva.”⁹¹ Katona Lajos *A zöld dragonyos* című mesével kap-

⁸³ Az eddig feltárt (teljesnek távolról sem tekinthető) adatok alapján úgy tűnik, hogy Gaal György kiadott meséinek legalább tíz százaléka valamilyen populáris olvasmányból merített.

⁸⁴ Turóczi-Trostler úgy fogalmazott, hogy az első magyar népmese-gyűjtemény szövegei „nem feltétlenül népi eredetűek.” Turóczi-Trostler 1927: 34.

⁸⁵ Katona Lajos Gaal adatközlőiről azt írta: „[...] a közkézen forgó ponyvairodalmi termékek szolgálai lemásolásától sem riadt vissza némelyikük.” Katona 1894: 56. Heller Bernát a *Csonka és Sánta pajtás* című Gaal-mese (Gaal 1857: 74–99.) kapcsán: „Tehát katona beszélte el Gaálnak a „Csonka és Sánta pajtás” meséjét, de nem bizonyos, hogy hazulról hozta, valószínűbb, hogy a katonaságnál más (például rutén) nemzetiségű bajtársától hallotta.” Heller 1918: 151.

⁸⁶ Gaal III. 1860: IV. *Apollónius királyfi*. Gaal III. 1860: 223–234. Vö. Szilády 1873: 149. Katona 1912: 270–271.

⁸⁷ Ipolyi 1855a, 1855b, 1858. Ipolyi a magyar nyelvű szóbeliségben élő mesekincs és a német nyelvű népkönyvek és kalendáriumok lehetséges kapcsolatáról magánlevelezésében is találunk értékes folklorisztikai adatokat. (Lásd például gyűjtőtársának Csaplár Benedeknek 1854-ben írt levelét. Domokos 2015: 58.)

⁸⁸ *A hűséges princeszné*. Gaal II. 1857: 167–187.; Ipolyi 1855a: 2–3.; 1858: 424.

⁸⁹ Berze Nagy I. 1957: 667.

⁹⁰ *A mostohaanya* című variánshoz (Gaal I. 1857: 51–78.) Berze Nagy a következő megjegyzést fűzte: „A gyűjteménybe vagy a ponyváról vagy más irodalmi forrásból került.” Berze Nagy I. 1957: 31.

⁹¹ *Az akasztófára rendelt királyfi*. Gaal II. 1857: 229–244.; Ipolyi 1858: 424.

csolatban szövegelőzményként Bucsánszky egy hazai német nyelvű ponyvájára utalt.⁹² Szintén német populáris olvasmány hatását lehet kimutatni Gaal *A bűbájós lakat* című meséjén. Az arab eredetű Aladdin-szűzsé egyik legnépszerűbb irodalmi feldolgozása Johann Leonhard Rost *Meletaons Wohlangerichtete und neuerfundene Tugendsschule* című (1739) művében olvasható, melyet magyarra Farkas Antal fordított le a 18. század végén. Rost meséje ponyvaként vált igazán népszerűvé. Gotthard Oswald Marbach az 1840-es években beválogatta népkönyvsorozatába, melynek magyar nyelvű ponyvaváltozatai is ismertek.⁹³ A Rost-féle szöveg népszerűségére jellemző, hogy közvetlenül vagy közvetve ismerte ezt Gaal György adatközlője.⁹⁴ Az említett hat Gaal-mesén kívül a *Nemtudomka* című szövegnek is kimutathatóak népkönyvi előzményei, melyek a 13. század óta ismert Ördög Róbertről szóló hagyományt közvetítették a 19. századi olvasók számára.⁹⁵ A németül kiadott *Mährchen der Magyaren* két történetéről az derült ki, hogy olyan, az európai anekdotakincsben gyökerező szövegek, melyek Kónyi János anekdotagyűjteményéből kerültek Gaal gyűjtémenyébe.⁹⁶ Végezetül meg kell említeni, hogy a Kultsár István szerkesztette *Hasznos Multságokban* 1818-ban és 1822-ben két mesét közöltek magyarul, melyek Gaal 1822-ben kiadott német mesegyűjtémenyéhez köthetők. Bár nem bizonyított, de elképzelhető, hogy a korábbi közlés a Gaal-féle szövegkiadás forrása volt.⁹⁷ Az eddigiekből úgy tűnik, hogy a Gaal György gyűjtémenyeiben közölt mesék egy rendkívül rétegzett, sokféle forrásból táplálkozó szöveghagyományból származnak, melynek pontos körvonalazásával adós még a folklorisztika. A fentiekből azonban világos, hogy Gaal meséinek egy részén kimutathatók a korábbi népkönyvi és ponyvai szöveghagyomány nyomai, azaz a Gaal-meséknek nem csak a folklorizálódásában, de már a keletkezésében is fontos szerepet játszottak a népszerű olvasmányok.

⁹² *A zöld dragonyos*. Gaal I. 1857: 139–158.; Katona 1912: 285–287 (*Fürchtenichts des Grünhösler Leben...* 1871, Bucsánszky). Ipolyi meglátása szerint a Gaal-mese szövege „igen corrupálnak mutatkozik.” Ipolyi 1858: 422.

⁹³ *A bűbájós lakat*. Gaal III. 1860: 94–111. *Meg-bötsülhetetlen Szaxa Vára Affrikának*. Farkas [Rost] 1790: 376–426. A történetet Bucsánszky Alajos 1843-ban Pozsonyban, 1861-ben Pesten is kiadta németül. Az 1860-as évekből adatható a magyar nyelvű ponyvaszöveg-változat: *A megbecsülhetetlen lakat afrikai Xa Xa barlangban*. Pest: Bucsánszky, 1869, 1882, 1898.

⁹⁴ Mint korábban már szó volt róla, a kéziratot gyűjtémenyben e mese Josephus Zatykó/Zetyko írásában maradt fenn. A mesetípus ponyvai szövegelőzményeiről és a német ponyva egyéb magyar folklórszövegekre való hatásáról lásd: Szilády 1873: 149–150.; Katona 1894: 56.; Solymossy 1919: 64.; György 1941: 479.; Kovács 1977b.; Marzolph 2009.; Domokos–Gulyás 2018: 594–595.

⁹⁵ *Nemtudomka*. Gaal II. 1857: 29–53. (Gaal gyűjtémenyéből korábban Erdélyi János is közölte e szöveget: 1855: 47–79.) Az Ördög Róbert-hagyomány történeti párhuzamairól Henirich 1902.; a Gaal-mesével való összefüggéseiről Benedek 2018.

⁹⁶ *Der Welt Lohn*. Gaal 1822: 268–275. Vö. *Egyszer egy parasztember...* Kónyi 1981: 51–54.; Turóczi-Trostler 1927: 34–35.; *Des Teufels Schrecken*. Gaal 1822: 72–76.; Vö. *Világencének némely furcsa és nevetséges történetei*. Kónyi 1981: 112–159.; Turóczi-Trostler 1927: 28–32.; Turóczi-Trostler 1940: 33.; György 1932: 36–38.

⁹⁷ Az 1822-es szövegközlés (*A' háládatos Állatok*) a németül az évben megjelent mesegyűjtémeny egy szövegének (*Die dankbaren Thiere*) kivonatolt fordítása. A folyóiratban közzétett másik szöveg (*Egy Erdő Kerülő*) azonban négy évvel a kötet megjelenése előtt jelent meg magyarul. A két szöveg egymástól nem független, azonban a köztük lévő kapcsolat egyelőre nem tisztázott. Az is lehetséges, hogy Gaal innen ismerte meg a *Waldhüter-Mährchen* címen kiadott mesét. A folyóirat közlésekről részletesen: Gulyás 2008b.

Irodalom

6.8.9. [CSAPLÁR Benedek]

- 1858 *Buzgó ohajtás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszógyűjtés ügyében.* Pest: Emich Gusztáv.

ANTTONEN, Pertti – AF FORSELLES, Cecilia – SALMI-NIKLANDER, Kirsti (ed.)

- 2018 *Oral Tradition and Book Culture.* Helsinki: Finnish Literature Society-SKS. /Studia Fennica Folkloristica 24./

ATU

- 2004 Hans-Jörg Uther: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction. II. Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales. III. Appendices.* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. /FFC 284–286./

ARANY László

- 1867 Magyar népmeséinkről. *Budapesti Szemle* VIII. 40–66, 200–228.

BENEDEK Katalin

- 2012 Mikrofilológiai kiegészítések az Etnoszkóp első számának mesevontatkozású cikkeihez. *Etnoszkóp Online*
<https://docs.google.com/file/d/0B4XpkZmal1QQTEk2cjF4UkNwNDQ/edit?pli=1>
 (letöltés 2019. 03. 04.)
- 2013 „Akárki nem tud mesét hallgatni” A (mese)hallgatói szerep. *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve XXX.* 69–113. Budapest: MTA BTK.
- 2018 *Ruha teszi-e az embert a mesében? Viseletkutatás és prózai népköltészet.* (Kézirat).
- 2019 *A népmese-feldolgozás szépirodalmi kánonjának kialakítása. Gaal György meseszövegeinek összehasonlító textológija, valamint Gyulai Pál és Benedek Elek szöveggondozását kísérő polémiák.* (Kézirat).

BÉRES András

- 1955 Mai mesélő alkalmak. *Ethnographia* LXVI. 433–434.

BERZE NAGY János

- 1940 *Baranyai magyar néphagyományok.* Gyűjtötte, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Berze Nagy János. I. Pécs: Kultúra könyvnyomdai műintézet
- 1957 *Magyar népmesetípusok.* I–II. Pécs: Baranya Megye Tanácsa.

BOTTIGHEIMER, Ruth B.

- 2002 *Fairy Godfather: Straparola, Venice, and the Fairy Tale Tradition.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 2009 *Fairy Tale. A New History.* New York: State University of New York Press.

CSÖRSZ Rumén István

- 2014 A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. 5. 611–628.
- 2016 *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig. Közköltészeti hatások a magyar irodalomban, (1700–1800).* Budapest: Universitas.

CSÖRSZ Rumen István – BALÁZS-HAJDU Péter

2009 Ponyva. In: Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. IX. 224–227. Budapest: Balassi.

DÉGH, Linda

1946–1947 Népmese és ponyva. *Magyar Nyelvőr* LXX. 68–72, 143–147; LXXI. 43–45, 88–92.

1948 Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez. In: [Pais Dezső] (szerk.): *Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez*. 299–315. Budapest: Egyetemi Nyomda.

1955–1960 *Kakasdi népmesék*. I-II. Budapest: Akadémiai. /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény IX./

1969 *Folktales and Society. Story-telling in a Hungarian Peasant Community*. Bloomington – London: Indiana University Press.

1988 What Did the Grimm Brothers Give to and Take from the Folk? In James Mc Glathery (ed.): *The Brothers Grimm and Folktale*. 66–90. Illinois: University of Illinois Press.

S. DOBOS Ilona

1962 *Egy somogyi parasztszalád meséi*. A meséket összegyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette S. Dobos Ilona. Budapest: Akadémiai. /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény X./

DOMOKOS Mariann

2005 Gaal György mesegyűjtémenye. (Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból). *Palimpszeszt* 24. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/03.html (letöltés 2019. 03. 04.)

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. /Néprajzi tanulmányok/

2016 Szóbeli mesék 19. századi nyomtatott forrásai. *Ethnographia* 127. 543–567.

2017 *Olvasástörténet és folklorisztika. Közéletések a ponyvamesék 19. századi paraszti recepciójához*. In Sasfi Csaba – Ugrai János (szerk.): *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei*. 463–478. Budapest: Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület. /Rendi társadalom – polgári társadalom 29./

2018a Arany László népmeséi a 19. századi magyar gyermek- és ifjúsági irodalomban. *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. 431–489. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

2018b Arany László népmeséi a 19. századi magyar olvasókönyvekben. *Ethnographia* 129. 639–653.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit (szerk.)

2018 *Az Arany család mesegyűjtémenye. Az Arany család kéziratosa mese- és találós-gyűjtémenyének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*. Budapest: Universitas Kiadó.

T. ERDÉLYI Ilona

1974 A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története. *Magyar Könyvszemle*. 90. 1–2. 55–77.

ERDÉLYI János

1846–1848 *Népdalok és mondák*. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. I. Pesten: nyomtatott Beimel Józsefnél, 1846. II. Pesten: Magyar Mihálynál, 1847. III. Pesten: nyomtatott Beimel Józsefnél, 1848. (Magyar Népköltési Gyűjtemény)

- 1855 *Magyar népmesék*. Kiadja Erdélyi János. Képes kiadás. Pest: Heckenast Gusztáv.
- 1869 *A nép költészete. Népdalok, népmesék és népmondások*. Pest: Heckenast.
- FARAGÓ József
- 1969 *Kurcsi Minya, havasi mesemondó*. Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó.
- FARKAS Antal
- 1790 *Farkas Antal: Erköltsi-iskola az az húszon négy nyájas históriák, a' mellyek E' Világnak furtsa Tsalárdságít, sok Tartományoknak tulajdonságít, 's a' benne lévő Embereknek, úgy jó Erköltsüket, mind gonoszra tzelző, Indúlatyaikat mutattyák Irattatott két részben Német nyelven, az Haza Iffianak kedvékést. Fordította magyarra Farkas Antal, a' kassai Dictrictusnak Provincialis Komissariussa*. Kassa: Fűskúti Landerer Mihály.
- GAAL, Georg von
- 1822 *Mährchen der Magyaren*. Wien: Druck und Verlag von J. B. Wallishausser.
- GAAL György
- 1857–1860 *Gaal György magyar népmese-gyűjteménye*. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc I–II. Pesten: Pfeifer Ferdinánd sajátja III. Pesten: Emich Gusztáv sajátja.
- GRÄTZ, Manfred
- 1988 *Das Märchen in der deutschen Aufklärung. Vom Feenmärchen zum Volksmärchen*. Stuttgart: Metzler.
- GRIMM, Jacob és Wilhelm
- 2009 *Családi mesék*. Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Pozsony: Kalligram.
- GULYÁS Judit
- 2008a A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között, A Magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza alapján. In Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. 165–241. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. /Artes Populares 23./
- 2008b Giovan Francesco Straparola és Gaal György meséi a Hasznos Multságokban. In Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. 317–330. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. /Artes Populares 23./
- GYÖRGY Lajos
- 1932 *Kónyi János Democritusa*. Budapest: MTA Irodalomtörténeti Bizottsága.
- 1941 *A magyar regény előzményei*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- GYULAI Pál
- 1862 *Eredeti népmesék*. Összegyűjtötte Arany László. [Ismertetés] *Budapesti Szemle* 1. XV. 386–392.
- HAVAY Viktória
- 2011 Gaal György német népmesefordításai. *Etnozkóp* I. 1. 50–68.
- 2017 Gaal György népmeséi, avagy mit tudunk a magyar elsőről? In: Domokos Gyöngyi – Káli Anita – Major Ágnes – Szabó, P. Katalin (szerk.): *Nyom-követés 2. Tanulmánykötet. A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály I. közös konferenciájának tanulmánykötete*. 45–55. Budapest, Újvidék: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete – Doktoranduszok Országos Szövetsége – Irodalomtudományi Osztály.

- 2018a “A szép barátság öszvefűz velem.” A Gaal-Kisfaludy levelezés és a népmese kutatás. In: Boldog-Bernád István – Szabó P Katalin – Szuperák Alexandra (szerk.): *Nyom-Követés 3. Tanulmánykötet*. 125–139. Budapest, Szabadka: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete – Doktoranduszok Országos Szövetsége – Irodalomtudományi Osztály.
- 2018b Gaal György és a bécsi triász. In: Havay Viktória – Veress, Dávid (szerk.): *Varietas delectate. Az ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklorisztika és Európai Etnológia doktori programok hallgatóinak tanulmánykötete*. 11–26. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet.
- HEGEDŰS Imre János
- 2015 *Benedek Elek. Monográfia*. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó.
- HEINRICH Gusztáv
- 1902 Ördög Róbert. *Budapesti Szemle* 109. 3–4. 314–320.
- HELLER Bernát
- 1918 A Brunhilda-mese magyar és perzsa változata. *Ethnographia* XXIX. 146–153.
- HORGER Antal
- 1908 *Hétfalusi csángó népmesék*. Gyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Horger Antal. Budapest: Athenaeum. /Magyar Népköltési Gyűjtemény X./
- IPOLYI Arnold
- 1855a Magyar népmesék. Kiadja Erdélyi János. [Ismeretetés]. *Magyar Sajtó* I. 82. 1–3.
- 1855b Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett. (Salamon és Markalf). *Új Magyar Múzeum* V. 261–303.
- 1858 A magyar népmeseügy s különösen Gaal György mesegyűjteménye. *Új Magyar Múzeum* VIII. 413–424.
- 2006 *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratok folklorgyűjteménye egész Magyarországról. 1846–1858*. Közreadja Benedek Katalin. Budapest: Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára VI./
- KÁLMÁN Béla
- 1975 *Nyelvjárásaink*. Harmadik kiadás. 78–85. Budapest: Tankönyvkiadó.
- KATONA Imre
- 1976 A magyar vásárok folklorja. In: Szöllösi Gyula (szerk.): *Vásártörténet – hídivásár*. 111–192. Debrecen: Hortobágyi Intéző Bizottság.
- KATONA Imre – VOIGT Vilmos
- 1981 Ponyvairodalom. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 261–264. Budapest: Akadémiai.
- KATONA Lajos
- 1894 A magyar népmese irodalma. I. Magyar népmesegyűjtemények. *Ethnographia* V. 52–66.
- 1912 *Katona Lajos irodalmi tanulmányai*. I. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest: Franklin Társulat.
- KENEDI Géza
- 1904 *Lőporfüst. Az 1878-ik évi bosnyák háborúból*. Budapest: Singer és Wolfner.
- KESZEG Vilmos
- 2007 A népmese előadásának módja és kontextusa. *Ethnographia* 118. 15–70.

- 2008 Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.

KISS Jenő (szerk.)

- 2001 *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.

KÓNYI János

- 1981 *A mindenkor nevető Demokritus*, vál., s. a. r., jegyz., utószó BÍRÓ Ferenc, Budapest: Magvető. /Magyar Hírmondó/

KOVÁCS Ágnes

- 1961 Benedek Elek és a magyar népmesekutatás. *Ethnographia* LXXII. 430–444.
- 1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214.
- 1974 Meséinek nyelve. In Lengyel Dénes: *Benedek Elek*. 117–137. Budapest: Gondolat.
- 1977a A 20. században rögzített magyar népmeseszövegek 19. századi nyomtatott forrásai. 2. Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág I–V. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IX. 139–188.
- 1977b Aladdin, büvös lakat, csodalámpa. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 57–58. Budapest: Akadémiai.
- 1979 A gyöngyöt síró, rózsát nevető leány, a leány, aki aranyvirágot lépik. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 369–372. Budapest: Akadémiai.
- 1982 Arany Juliska és Arany László meséi. In Novák László (szerk.): *Arany János tanulmányok*. 495–530. Nagykovács. /Nagykovácsi Arany János Múzeum Közleményei II./
- 1989 Ipolyi Arnold népköltési gyűjteménye. In Cséfalvay Pál – Ugrin Emese (szerk.): *Ipolyi Arnold emlékkönyv*. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga. 52–65. Budapest: Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.

KOVÁCS I. Gábor

- 1989 *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KRIZA János

- 1863 *Vadrózsák. Székelynépköltési gyűjtemény*. Szerkeszti Kriza János. Első kötet. Kolozsvárt: Stein János erd. muz. egyleti könyvtár bizománya.

KÜLLŐS Imola

- 2004 *Közköltészet és népköltészet. A XVII-XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*. Budapest: L'Harmattan. /Szó Hagomány/

LENGYEL Dénes

- 1974 *Benedek Elek*. Budapest: Gondolat.

MÉSZÖLY Gedeon

- 1929 „Egy Opsitos Katonáról. Méltóságos Oberster Urnak ajánlva Varga József közvitéz 4 Compag.” *Népünk és Nyelvünk*. I. 178–189.

MMMV

1894–1896 *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése*. Meséli Benedek Elek. I–V. Széchy Gyula szöveggyűjteményével. Budapest: Athenaeum (I. 1894, II. 1894, III. 1895, IV. 1896, V. 1896.)

MADARAS Péter – VARGA József

1997 *Piliscsaba tábornól a Pázmány Péter Katolikus Egyetemig. Fejezetek a piliscsabai katonai táborok történetéből*. Budapest: Petit Real Könyvkiadó.

MARZOLPH, Ulrich

2009 The Tale of Aladdin in European Oral Tradition. In Aboubakr Chraïbi – Carmen Ramirez (eds.): *Les Mille et une nuits et le récit oriental. En Espagne et en Occident*. 401–412. Paris: L'Harmattan.

MÉSZÖLY Gedeon

1929 Egy Opsitos Katonáról. *Népünk és Nyelvünk* I. 178–189.

MIKOS Éva

2005 Szerlemdal... Megjegyzések egy Csokonai-vers népszerűségéről, valamint társadalom- és művelődéstörténeti kapcsolatairól 19. századi kalendáriumok alapján. In Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.): *Mindenes Gyűjtémény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. 169–189. Budapest: ELTE Folklore Tanszék. /Artes Populares 22./

2010 *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*. (Szóhagyomány) Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – PTE Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan.

2015 Regék a magyar előkorból. Folklor, irodalom és közköltészet Tatár Péter Rege kunyhójában. In Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 4. 387–405. Budapest: Reciti.

MIKOS, Éva – CSÖRSZ, Rumen István

2019 Cheap Print in Eighteenth- and Nineteenth-Century Hungary. In David Atkinson – Steve Roud (eds.): *Cheap Print and the People: European Perspectives on Popular Literature*. 274–306. Cambridge: Cambridge Scholars Press.

MNK 2.

1988 *A magyar tündérmesék típusai. AaTh 300–749*. Szerkesztette Dömötör Ákos. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

MNK 4.

1984 *A magyar novellamesék típusai. AaTh 850–999*. Szerkesztette Benedek Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

MNK 5.

1982 *A magyar rászedett ördög-mesék típusai. AaTh 1030–1199*. Szerkesztette Süvegh Veronika. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

NAGY Ilona

2000 Adalékok Gaál György kéziratgyűjtéményének sorsához. In: Balázs Géza – Csoma Zsigmond – Jung Károly – Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben*. I. kötet. 66–75. Budapest: ELTE BTK.

NOVÁK László

1928 *A nyomdászat története V. könyv. (1801–1867)*. Budapest: Világosság Könyvnyomda Rt. /Grafikai művészetek könyvtára XI./

- 1929 *A nyomdászat története VII. könyv (1901–1929)*. Budapest: Világosság Könyvnyomda Rt. /Grafikai művészetek könyvtára XIII./
- ORTUTAY Gyula
- 1935 *Nyíri és rétközi parasztmesék*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel együtt közli Ortutay Gyula. Negyvenöt eredeti fametszettel illusztrálta Buday György. Gyoma: A Szegedi Fialok kiadása.
- 1939 A magyar népköltési gyűjtemények története. *Ethnographia* L. 221–237.
- 1960 Kalendáriumolvasó magyarok. In *Írók, népek, századok*. 369–373. Budapest: Magvető.
- 1963 Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia* LXXIV. 321–341.
- ORTUTAY Gyula (szerk.)
- 1960 *Magyar népmesék. I.* A meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta Kovács Ágnes és Dégh Linda. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- SCHENDA, Rudolf
- 1970 *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe, 1770–1910*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- 1976 *Die Lesestoffe der kleinen Leute: Studien zur populären Literatur der 19. und 20. Jahrhunderten*. München: C. H. Beck Verlag.
- SZILÁDY Áron
- 1873 A mesékről. II. közlemény *Magyar Nyelvőr* II. 149–151.
- TROSTLER József
- 1927 *Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában. A racionalizmus és irracionizmus küzdelméhez*. Különnyomat a Magyar Nyelvőr 1927. évfolyamából. Budapest: A Magyar Nyelvőr kiadása.
- PETRIK Géza
- 1888 *Magyarország bibliographiája. 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföld megjelent nyomtatványoknak*. I. Budapest: Dobrowsky.
- POGÁNY Péter
- 1958 A régi hazai népies ponyvakutatás problémái. *Ethnographia* LXIX. 4. 578–593.
- 1959 *Folklor és irodalom kölcsönhatása. A régi váci nyomda működése nyomán (1770–1823) I. Vásári ponyvairatok. (A nyomda történetével és kutatási módszertanulmánnyal)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. /Irodalomtörténeti füzetek 24./
- 1978 *A magyar ponyva tüköre*. Budapest: Magyar Helikon.
- PROKOPP Gyula
- 1973 Ipolyi Arnold népirat-gyűjtése. *Magyar Könyvszemle* LXXXIX. 3–4. 387–389.
- RÓNA-SKLAREK, Elisabet
- 1912 Einige Grimmsche Märchen im Ungarischen Volksmunde. In Gragger Róbert (szerk.): *Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésről*. 3–15. Budapest: Hornyánszky.
- SCHRAM Ferenc
- 1957 A „Népdalok és Mondák” forrásaihoz. *Néprajzi Értesítő* XXXIX. 225–230
- SEBESTYÉN Gyula
- 1906 *Dunántúli gyűjtés*. Gyűjtötte és szerkesztette Dr. Sebestyén Gyula. Budapest: Athenaeum. /Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII./
- SOLYMOSSY Sándor
- 1913 Idegen mesék meghonosodása. *Ethnographia* XXIV. 1–8.

- 1918 A Brunhilda-mese magyar és perzsa változata. *Ethnographia* XXIX. 146–153.
- SZABÓ Sámuel
- 2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Budapest – Marosvásárhely: Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó.
- SZAKÁL Anna
- 2017 A 19. századi magyar népköltési gyűjtemények és kanonizációjuk. *Erdélyi Múzeum* 79. 2. 1–31.
- SZILÁDY Áron
- 1873 A mesékről. II. közlemény Magyar Nyelvőr II. 149–151.
- TIMKÓ György (s. a. r.)
- 2007 *A budapesti nyomdák, nyomdászok és a nyomdász kultúra 1873 és 1923 között*. [Bp]: Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület (másodközlés).
- TURÓCZI-TROSTLER József
- 1936 *Világirodalom magyar ponyván*. Budapest: Különlenyomat a Magyar Nyelvőr 1936. évfolyamából.
- 1940 *A mese felfedezése és a magyar mese a XVIII. században*. Budapest: Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése.
- V. J.
- 1870 Gaal György. In Dr. Laubhaimer Ferencz. (szerk.): *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. szerk. VIII. kötet. 524. Pest: Szent-István-Társulat – Athenaeum.
- VOIGT Vilmos
- 1982 A magyar népmese kutatás a múlt század első felében. In: Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszméáramlatok*. 139–150. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1989 A magyar mese- és mondakutatás bécsi triászja. In Jankovics József et al. (szerk.): *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. I. 375–379. Budapest – Wien: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság.
- 1997 Gaal György. In Csoma Zsigmond – Gráfik Imre (szerk.): *Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében. Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára*. 205–216. Szombathely: Vas Megye Önkormányzata.
- 2008 Népkönyv. In Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. VIII. 213–217. Budapest: Balassi.
- ZVARA Edina
- 2015 Gaál György (1783–1855), a mesegyűjtő tudós könyvtáros. Egy javított életrajz. *Ethnographia* 126. 3. 79–92.

Domokos Mariann

Tudományos munkatárs, MTA BTK Néprajztudományi Intézet

domokos.mariann@btk.mta.hu

Mariann Domokos

The tale collection of György Gaal and popular literacy

The author in her article investigates the relationship of one of the earliest Hungarian (folk) tale collections to popular literacy, focusing on the origin of the tales as well as their re-published variants and the process of popularization. In Hungarian folklore studies the investigation of the transmission of tales in literacy and their publication history is a fairly new approach, although there are a number of cases that testify that since the middle of the 19th century various collections of folk poetry have served as important sources to republish tales in popular almanacs, cheap prints and school readers. The author in her case study presents how a tale recorded at the beginning of the 19th century (entitled *A hatalmas sip*, i.e. ‘*The big whistle*’) as part of the Gaal collection gained a new form almost a century later as a cheap print and how it made folklorization possible. The second part of the article highlights some aspects of the collection and publication of Gaal’s tales that have been hardly reflected upon so far. Genres of popular literacy played a role not only in the dissemination of tales, since it can be pointed out that cheap prints had served as a source for those people who recorded tales for Gaal at the beginning of the 19th century. Eventually, the author, collecting relevant although scattered data and references from former scholarly literature, wishes to promote a systematic study and re-evaluation of the origin of Gaal’s tales.